YAHYA KEMAL'İN ŞİİRLERİNDEKİ HALKBİLİMİ UNSURLARI ÜZERİNE BİR DENEME*

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türkçe Yahya Kemâl'in ana dilidir. Yahya Kemâl, Şar Dağı'nda Bursa'nın devamı olan Üsküp'te, orta büyüklükte bir Anadolu şehrinde doğan emsâlleri gibi, Türk insanının yaşadığı, Türkçenin konuşulduğu, Türk geleneklerinin hüküm sürdüğü bir ortamda dünyaya geldi. Üsküp, onun doğduğu yıllarda, kahvehanelerinde nargile tüttürülen, tekkelerinde ilâhiler okunan, camiinde hutbesi Türkçe olan, cami avlularına toplanan ihtiyarlarca savaş ve askerlik hatıraları anlatılan, yüksek avlu duvarlı, geniş iç avlulu, cumbalı konaklarında Muhammediyeler, Hazreti Ali Cenkleri, Sarı Saltık Menkabeleri, Halk Hikâyeleri, Masallar anlatılan bir şehirdi. Ona güzel sesiyle ilâhiler, Kur'an-ı Kerim'den âyetler okuyan, saçını okşayarak tatlı nağmeleriyle ninniler söyleyen ve hayır dualarını hiç eksik etmeyen annesinin yaşadığı şehirdir Üsküp... Yahya Kemâl, Türkçenin ve Türk kültürünün güzelliklerini başta annesi olmak üzere Üsküp'te yaşayıp Üsküp'te ölen halk kültürünün birinci derecede kaynak kişilerinden almıştır. Halkbilimi açısından meseleye bakıldığında sözlü gelenek ortamında anneden öğrenilenler geleneğe aittir. Gelenek hem milletin hem de ferdin kimliğini oluşturan en önemli kaynaktır. Yaratılan herşey bu kaynaktan beslendikçe o kimliğe ait olma niteliğini taşır. Yahya Kemâl'e bu açıdan baktığımız zaman onun tamamiyle geleneğin içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Ana dilinde düşünen her şair geleneğin içindedir. Ana dili anneden öğrenilen dildir, anneden öğrenilen ise gelenek araştırıcısının ilgi alanına girer.

Eserlerine dikkatli bir gözle bakıldığında Yahya Kemâl'in çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Üsküp'te öğrendiklerini hayatının ve eserlerinin daima merkezinde tuttuğu farkedilir. Onun şiir estetiğinin şekillenmesinde bu altın yılların çok büyük payı vardır. Yahyâ Kemâl, Üsküp sokaklarında geçen çocukluğunun kendisine kazandırdığı birikimi, bütün büyük şairler gibi çok başarılı bir terkiple şiirine taşımıştır. O, şiirine ana dilinin inceliklerini, öğrendiği halk edebiyatı unsurlarını taşımakla kalmamış, halk hayatının en ince ayrıntılarını da şiirleştirmesini bilmiştir. Semt semt, sokak sokak İstanbul'u yaşarken ve anlatırken, Üsküp'te tanıdığı, orada öğrendiği sosyal normları, değer yargılarını, inanışları bir tecrübe yumağı halinde hafızasında saklamıştır. Lalasından dinlediği hikâyeler, annesinden dinlediği masallar, Rıfaî tekkesinde terennüm ettiği ilâhiler, başta İsa Bey Camii'nin avlusunda ezan bekleyen ihtiyarlar olmak üzere, çarşı pazarda gördüğü Üsküplülerin sözü-sohbeti, giyimi-kuşamı, yemesi-içmesi, bayramı-seyranı... vb. onun halk hayatını şiirleştirmesini sağlayan ilk gençlik dikkatleridir. Eğer Yahya Kemâl, Üsküp gibi geleneksel bir çevrede çocukluğunu geçirmemiş olsaydı, İstanbul'un fakir semtlerinin ahalisi, onların dil ve kültür zenginlikleri bu derece dikkatini çekemez ve şiirinin hareket noktası olamazdı. Denilebilir ki pek az şair hem bu kadar yeni hem de bu kadar gelenekçi olmuştur. O koşma söylerken "halk şairi" değildir, gazel söylerken "divan şairi"... Ancak onun şiirlerinde binlerce yıllık birikimin dil ve kültür incelikleri ile masalların, hikâyelerin, türkülerin, ninnilerin, duaların ve nihayet bütünüyle halk hayatının derin izleri vardır. Yahya Kemâl'in başarısı

"Ne harabi ne harabatiyiz
Kökü mazide olan âtîyiz"

mısralarında bir vecize hâlinde söylendiği üzere, ulaştığı ustaca terkiptedir.

Bir halkbilimci olarak Yahya Kemâl'in şiirinde araştırıcılar tarafından fazla dikkat edilmeyen[1] halkbilimi unsurlarına örnekler vererek görüşümüze açıklık kazandırmaya çalışalım:

Yukarıdaki dipnotta işaret edilen yazısında Ahmet Kabaklı, Yahya Kemâl'in şiir dünyasını etkileyen "masal dünyası"na oldukça geniş bir açıdan bakmaktadır. Kabaklı tarafından işaret edildiği üzere Yahya Kemâl'in şiir estetiğinde masallaştırma, masal üslubuyla anlatma önemli bir yer tutar. Masal kalıpları, masal motifleri, tekerlemeleri bu üslubun belli başlı unsurlarıdır. "Kar Musikileri" adlı şiirinde Yahya Kemâl,

"Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu"[2]

derken masal anlatım tekniğinde "formülistik sayılar" olarak yer alan "bin"in üzerine inşa etmiştir mısralarını. Buradaki "bin" alanın erbabı tarafından bilinir ki, "on asır" demek değildir. Çok uzun ve belirsiz bir zaman dilimidir. Eğer buradaki "bin yıl"ı, "on asır" olarak alacak olursak, şiir yok olur.

"Binbir Gece ve Binbir Gündüz" doğu masal dünyasının önemli masal hazinelerinden biridir. Hasan Rıza'ya Sesleniş adlı şiirinde Yahya Kemâl, "binbir"i hem formülistik bir sayı hem de Üsküp'ün bir masal dünyası olduğunun göstergesi olarak kullanıyor:

"Üsküp bir müslüman şehirdi
Binbir türbeyle müştehirdi
Vardar'sa önünde bir nehirdi
Her an tekbîrlerle çağlar".

Akıncı şiirinde Yahya Kemâl, bir mısrada büyük bir masal dünyasının kapılarını aralar:

"Bir gün dolu dizgin boşanan atlarımızla
Yerden yedi kat arşa kanatlandık o hızla".

Masal dünyasının olağanüstü yaratıklarından birisi de "ejder"dir. Ejder'i masal dünyasından ayrı düşünerek açıklamak mümkün değildir, Masal dinlemeyenin ejderi şiirleştirmesi mümkün değildir. Açık Deniz'de Yahya Kemâl, kabarıp gelen dalgaları "bin başlı ejder"e benzetiyor:

"Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi".

Eski Musikî adlı şiirinde Yahya Kemâl, Türk masallarının en dramatik sahnelerini mısralarının arasına ustaca yerleştirir. Esrarlı bir sarayın kırk odasını bir bir açıp merakını gideren şehzade veya sultanın "elindeki altın anahtarı" son odayı açmak için kullanmasıyla başlayan büyük serüvenin çağrışımları Eski Musikî'de karşımıza çıkar:

"Açar bir altın anahtarla ruh ufuklarını
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nur akını".

Binbir Gece'yi dinlemiş veya okumuş bir şairin şiir üslubuna bu konu bir çok biçimde girebilir. Ancak şair Yahya Kemâl olunca "Binbir Gece" öylesine ustaca şiirleşir ki anlatılan masal mıdır Kandilli midir bilinmez:

"Gözlerden uzaklaşınca dünya
Binbir Gece'den birinde güya
Başlar rüya içinde rüya"

Motifleriyle, formülistik sayılarıyla masal dünyasını şiir dünyasına yaklaştıran Yahya Kemâl, "Hayâlâbâd" rubaisinde ve "Mehlika Sultan" şiirinde daha önce mısraların arasına gizlediği masalın örtüsünü kaldırır. Hayalabad, artık dört mısralık bir masaldır:

"Şehzadeyi hapseyledi zalim pederi
Bir kasra ki gözler göremez gökle yeri
Aksetti o kasrın der ü divarında
Her saniye Binbir Gece efsaneleri"

Mehlika Sultan da Hayalabad gibi bir masal şiirdir. Ancak Mehlika Sultan'da da tıpkı onun gibi hüzünlü bir hikâyeyi şiirleşmiş görürüz. Masallarda iyiler mükafat görür, kötüler ceza... Sevgililer ise genellikle birbirlerine kavuşur, kırk gün süren bir düğünle. Yahya Kemâl, Mehlika Sultan'da sevgililerin kavuşamadığı bir dünyayı anlatır. Bu dünya Halk Hikâyelerinin dünyasıdır. Kerem'in yandığı, Ferhat'ın külüngü ile kendi başını ezdiği, Kamber'in Arzu'ya kavuşamadığı bir dünyadır halk hikâyelerinin dünyası... Mehlika Sultan'da Yahya Kemâl, Masal ile Halk Hikâyesi'ni kendi şiir tekniğinde bir terkibe tabi tutmuştur denilebilir. Mehlika Sultan'daki "yedi genç", "kara sevdalı âşık", "rüyada sevgili görme", "küçük gencin cesareti", "Kaf dağı", "Kuyu", "Aynadaki gizli cihan", "Uzun saçlı peri"yi anlamak için büyük bir masal dünyasını ve o derece zengin halk hikâyesi dağarcığını bilmek gerekir. Sadece anlamak için bilmek gerekirken acaba yazmak için de bilmek gerekmez mi?

Bir çok düşünce adamımızın, aydınımızın laf arasında "bana masal anlatma" diye küçümsediği, yalanı masal, masalı yalan sandığı bir kültür hazinesini, uzmanının dışında Yahya Kemâl kadar iyi anlayan bir sanatkâr yoktur demek abartılı olsa bile gerçeği ifade için gereklidir. Kavuşmayı masal ile tarif edebilmek için masalların sevgilileri kavuşturan dünyasından haberdar olmak gerekir. Deniz Türküsü bu haberdarlığın başarılı bir örneğidir:

"Yıl da benzer hem uzun hem de güzel
bir masala
O saatler ki geçer başbaşa yıldızlarla"

Yahya Kemâl Türkçenin esrarlı odalarında dolaşırken sadece masal dünyasının altın anahtarını kullanmaz. Atasözleri ve deyimler de onun ana dilinin annesinden öğrendiği geleneksel ve köklü ifade kalıplarıdır. Nitekim o, güzel şiirden söz açılınca, "atasözü gibi veciz mısra" yaratmayı ölçü aldığını açıkça ifade eder:

"Berceste şiir başka mesel başkadır Kemâl
Pesten terane bir ince sözler mesel gibi"

Yahya Kemâl'in şiirlerine deyimlerimizin kullanılış sıklığı açısından bakılıp, bir değerlendirme yapıldığında, onun bir halk şairinden daha fazla deyim kullandığına hükmedilebilir. Onun her mısraında adeta bir deyimin gizli başarısı vardır, yahut deyimleri şiirleştirmesini başaran Yahya Kemâl'in dehası ve estetiği vardır. "Oruç bozmak", "Gecenin bitmeye yüz tutması", "Rahmet okumak", "Benzin kül olması", "Ölenler öldü", "Hor görmek", "Kulak tutmak", "Derd yanmak" gibi onlarca deyim, arkasındaki mânâ dünyasıyla birlikte Yahya Kemâl şiirinde yer alır. Yahya Kemâl ister eski şiirin rüzgariyle, ister Hayyam'ın diliyle, ister devrinin tekniğiyle söylesin, deyimleri bozmadan, manâlarını zayıflatmadan, üstelik şiirlerine güç katacak şekilde kullanır. Bu başarı onun aynı dille düşünüp aynı dille konuşmasından kaynaklanan bir özelliktir. Başka dilde düşünüp Türkçe'ye tercüme edenlerin bu başarıyı yakalaması mümkün değildir.

Yahya Kemâl'in şiirlerinde halk hikâyelerinin ayrı bir yeri vardır. "Hayal abad" rubaisinin ve "Mehlika Sultan" şiirinin hüzünlü sonu halk hikâyelerinin acıklı dünyasını yansıtmaktadır. Nitekim Yahya Kemâl'in şiirlerinde Mecnun-Leylâ, Ferhat-Şirin, Kerem bu dünyayı çağrıştıran bir üslub içinde geçerler. Sadece kahraman adları değil, hikâyenin kurgusu da onun şiirlerinde yer alır.

"Çıktım sürekli gurbete gezdim diyar diyar"

Halk hikâyelerinde gördükleri rüyada sunulan bade ile sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçen genç âşıklar[3] uzak

diyarlardaki sevgililerini aramak için yola çıkarlar. Bir çok engeli aştıktan sonra çoğu âşığımız, aradığı kızın büyük sarayının gül bahçesinde sevgilisi ile karşılaşır. Hasretle kucaklaşan iki sevgilinin köşkün veya sarayın bahçesinde geçen mutlu dakikaları Yahya Kemâl'in Vuslat şiirindeki mısralardan daha iyi hangi kelimeler anlatabilir?

"Gördükleri rüya ezelî bahçedir aşka
Her mevsimi bir yaz ve eser rüzgarı başka
Bülbülden eğlencede feryad işitilmez
Gül solmayı mehtap azalıp bitmeyi bilmez"

Yahya Kemâl, Sarı Saltık'ın menkabeleri, Mevlânâ'nın mesnevisi, Mansur'un vahdet düşüncesi içinde şekillenen tasavvuf dünyasından daha çocukluk döneminde gittiği Rıfaî tekkesindeki günlerinde haberdardı. Bu haberdarlık onun şiir estetiğini zenginleştiren bir birikimin kapısını aralamıştır. "Vahdet-i Vücud" rubaisi onun bu alandaki bilgi birikimini ortaya koyan mısralara sahip olmanın yanında halk arasında yaşatılan efsanelerden de haberdar olduğunu göstermektedir:

"Bir zümre odur Halk-ı Mutlak dediler
Bir benzeri yokdur bu muhakkak dediler
Bir kerre görenlerse o Rabb-i Ezel'i
Dilmest-i rü'yetle enelhak dediler"

Türk kültürünün "Türk" adına bağlanan en nadide yaratmalarından birisi türkülerimizdir. Yüzlerce yıllık acıların, hasretlerin, aşkların, ayrılıkların bir sanat şaheseri halinde dile geldiği türkülerimiz Yahya Kemâl'in de gönlünde yer tutuyordu. Onun genel olarak klasik musikimizden haz aldığı bilinir de türkülerimize duyduğu sevgi ve onlardan yararlanması pek dile getirilmez. "Türk'ü anlamak istiyorsan türkü dinle" sözü Yahya Kemâl'in bir büyük eserinin adının ilhâmını vermiştir: "Eğil Dağlar" bu ruhla ortaya çıkmıştır. Kahraman Türk gencinin hissiyatını anlatan "Eğil Dağlar" türküsü, bir abide eserin adı olmuştur:

"Eğil dağlar eğil üstünden aşam
Yeni talim çıkmış varam alışam"

Halk edebiyatının incelediği anonim türlerden biri olan dua, insanımızın Tanrı'ya yakarışı, dilekte bulunuşu, af dileyişi ile ilgili az kısmı mensur, çoğu manzum olan ürünlerdir. Yahya Kemâl, şiirini inşa ederken bu türden de yararlanmıştır. 22 Ağustos 1922 tarihli "Dua"sı bunu göstermektedir:

"Şu kopan fırtına Türk ordusudur yarabbi
Senin uğrunda ölen ordu budur yarabbi
Ta ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın
Galib et çünkü bu son ordusudur İslâmın"

Halk kültürü içinde yer alan ve halkbiliminin inceleme konularından biri olan sövgü (küfür) Yahya Kemâl'in bir rubaisinde, halk söyleyişinin bütün yalınlığı ile karşımıza çıkmaktadır:

İkbâle geçen hayli taraftan öğülür
İdbare düşen de her taraftan söğülür
Ahir öğülen öğen söğen birlikte
Hep aynı değirmende karışmış döğülür

Yahya Kemâl, İstanbul'u semt semt anlattığı şiirlerinde bütün yönleriyle İstanbul ahâlisini çok iyi tanımıştır. Onların dil ve telaffuz özelliklerini öğrenmiş, hatta bazı şiirlerinde bundan yararlanmıştır:

"Koca Mustapaşa ücra ve fakir İstanbul
Ta fetihten beri mü'min, mütevekkil, yoksul"

Yahya Kemâl, hem çocukluğunu geçirdiği Üsküp'teki hem de ömrünün büyük bölümünü geçirdiği İstanbul'daki ahaliyi büyük bir dikkat ve hassasiyetle gözlemiştir. Bu gözlemler sonucu bir çok "halk inanışı" hakkında tafsilatlı bilgiye ulaşmış ve bunları da şiirlerine ustaca yerleştirmiştir. "Nazar" böyle bir atmosferin eseridir:

"Nice günler bakarak dalgalara
Dediler uğradı Leylâ nazara"

Halk giyimi Yahya Kemâl'in dikkat ettiği noktalardan biridir. Bir İstanbul güzelini anlatırken kullandığı "yaşmak tutunmak" ifadesi, geleneksel giyim tarzlarını şiir diliyle günümüze taşıyan bir özelliktedir:

"Gördüm ol meh dûşuna bir şal atup lâhurdan
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nûrdan"

Üsküdar'ın Dost Işıkları, Atik Valide'den İnen Sokakta, Koca Mustafa Paşa gibi şiirlerinde kenar mahallelerin, buralardaki halk hayatının, fukaralıkların, oruçlu kişilerin oruç bozma heyecanlarının derin gözlemlerle şiire yansıdığına şahit oluruz. Yahya Kemâl bu ince dikkati sırasında bize, bir propagandacı edası ile "varoşlardan" söz açmaz. O gazel formu ile sosyal meseleleri bir şairin estetik endişeleri içerisinde ele alır. Aynı zamanda çizdiği dekor son derece tabii ve dikkatli bir gözlemin eseridir:

"Ötmekte fecre karşı horozlar birer birer
Geçtikçe her dakika belirmektedir seher

Kimlersiniz? Ya bağrı yanık kimlersiniz
Yahut da her sabah uyanık kimlersiniz"

"Semtin oruçlu halkı süzülmüş benizliler
Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer
Bakkalda bekleşen fıkara kızcağızları
Az çok yakında sezdiriyor top ve iftarı

Yahya Kemâl'in şiir estetiği içinde yer verdiği halkbilimi unsurları bunlardan ibaret değildir. Tesbit edip bu yazıya dahil etmediğimiz benzer özelliklerin çokluğu dikkatimizi çekti. Yahya Kemâl -her ne kadar aruz vernini ağırlıklı olarak kullansa da- Cumhuriyet döneminin ve modern edebiyat anlayışının yarattığı bir şairdir. "Eski Şiirin Rüzgârıyle" veya "Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş"te eski şiir üslubunu kullanan Yahya Kemâl'in modern ile klasik arasındaki seyr ü seferinde halk edebiyatının yerinin ne olduğu konusu yeterince sorgulanmış bir husus değildir. Bizim tesbit ettiklerimiz Yahya Kemâl'in halk edebiyatından, çocukluğundan itibaren öğrenmeye başladığı halk hayatı hakkındaki bilgisine paralel olarak oldukça başarılı bir şekilde yararlandığını göstermektedir. Yahya Kemâl'in şiirinin bu açıdan da araştırılmasının ve metotlu bir çalışma yapılmasının ilgi çekici sonuçlar doğuracağına inanıyoruz.

Yahya Kemâl ile ilgili bu denemeden hareketle, "klasik" veya "modern" olarak adlandırılan şairlerin halk hayatından ve folklorik birikimden uzak bir dünyada eser vermediklerini, kültür hayatını bu derece derin hatlarla birbirinden ayırmanın doğru bir yöntem olmadığını son söz olarak söyleyebiliriz.

NOTLAR

* 26 Eylül - 5 Ekim 1997 tarihleri arasında Makedonya'nın başşehri Üsküp'te düzenlenen "Yahya Kemal Sempozyumu"nda sunulan bildirinin metnidir.

1 **Ahmet Kabaklı, "Yahya Kemâl'de Masallaştırma yahut Hikâyeleştirme", Türk Edebiyatı**-Yahya Kemâl Anıt Sayısı, Aralık 1984, s.4-9. (Sayın Kabaklı, Yahya Kemâl araştırmalarında fazla dikkat edilmeyen onun halkbiliminden yararlanışına bu yazısında dikkatleri çekmekle bizim yazımızın da ilhâmını vermiştir.)

2 Yahya Kemâl'in şiirleri şu kaynaklardan yararlanılarak taranmıştır:
a) Kendi Gökkubbemiz, İstanbul 1961.
b) Eski Şiirin Rüzgariyle, 3. Baskı, İstanbul 1983.
c) Rubâîler ve Hayvan Rubâîlerini Türkçe Söyleyiş", 2. Baskı, İstanbul 1983.

3 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Prof.Dr. Umay Günay, "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi", 2. Baskı, Ankara 1993.